

UOT 801.5

ZƏRİFƏ BUDAQOVANIN ELMİ İRSİNDƏ FEİLİN QURULUŞCA NÖVLƏRİNİN LİŊVİSTİK ŞƏRHİ

MEHDİYEVA MƏTANƏT BAHADUR qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, doktorant

e-mail: mehtiyeva_m@mail.ru

Açar sözlər: sadə feillər, düzəltmə feillər, mürəkkəb feillər, köməkçi feillər.

Məlumdur ki, türk dillərində söz köklərinin quruluşu problemi indiyə qədər hələ də tam şəkildə həll edilib qurtarmamışdır. Türk və monqol dillərinin müqayisəli təhlilindən türkoloqların gəldiyi əsas nəticə belədir ki, söz kökləri C, CM, MC, MCM, MCOMM (C saıtləri, M samıtləri işarə edir) tipində olmuşdur. Məşhur polşalı türkoloq Kotviç qeyd olunan birhecalı söz köklərinin bu tiplərini türk dilləri üçün də məqbul hesab etmişdir. Türkoloqlardan bir qismi də sübuta çalışmışdır ki, birhecalı söz köklərindən MCM şəklində olanları ən qədim və xarakterik köklərdir. B.Yunusəliyevin fikrincə, MCM tipli söz kökləri (feillər) tarixən MC şəklində olmuşdur [1,3].

Azərbaycan dili tarixinin faktik materiallarından belə məlum olur ki, feilin əsas xüsusiyyətləri bütün dövrlər ərzində mühafizə edilib saxlanmışdır. Lakin bununla yanaşı, zaman keçdikcə feillərin tərkibi kəmiyyətcə və keyfiyyətcə zənginləşmişdir. Eyni zamanda feillər morfoloji cəhətdən müəyyən dəyişikliklərə uğramış, bəzi formal əlamətlər dəyişmiş, bəziləri dəyişmiş və bəziləri də köhnəliyindən sıradan çıxmışdır. Bu baxımdan əvəzolunmaz yazılı abidəmiz olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un dili böyük maraq doğurur. Bu münasibətlə görkəmli dilçi professor Zərifə Budaqova qeyd edir: “Dədə Qorqud”da feillər böyük işlənmə tezliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu, abidənin intonasiyası və, başlıcası, bədii məzmunundan irəli gəlir, güclü dinamizm, hərəkət intensivliyi dastanların əsas keyfiyyətlərindəndir”[2,20].

Feilin quruluşca növlərindən bir çox dilçi-alimlər bəhs etmişlər. M.Kazımbəy, İ.Əfəndiyev, S.Cəfərov, M.Hüseynzadə, L.Budaqov, Z.Tağızadə və başqalarını nümunə göstərə bilərik. Müasir Azərbaycan dilində feilin quruluşca növlərini Zərifə Budaqova daha ətraflı şəkildə işləmişdir. O, düzəltmə feil əmələ gətirən sözdüzəldici şəkilçiləri məhsuldar və qeyri-məhsuldar olmaqla iki yerə ayırmış, ayrı-ayrı nitq hissələrindən düzələn feillərin mənə xüsusiyyətlərini vermiş, mürəkkəb feilləri əmələ gəlmə üsullarına, vasitələrinə və daşdığı mənələrə görə qruplaşdırmışdır [3,169].

Professor Q. Kazımov qeyd edir ki, feilləri nəzərdən keçirdikdə onların bir qisminin kök və sözdüzəldici şəkilçidən ibarət olduğunu görürük. Feillərin və adların feillərlə birləşməsindən ibarət olan mürəkkəb feillər də var. Odur ki, feillər də quruluşca sadə, düzəltmə və mürəkkəb olur [4,165].

Dilçi-alim Ə. Tanrıverdi müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi, yazılı abidələrin dilində işləmiş feilləri də quruluşca üç yerə ayırır: sadə, düzəltmə və mürəkkəb feillər [5,273].

Zərifə Budaqova sadə feillərdən söz açarkən qeyd edir ki, sadə (əsli) feillər heç bir sözdüzəldici şəkilçi qəbul etmədən iş ifadə edən feillərdir. Alim buraya müasir dil nöqtəyi-nəzərindən hissələrə ayrılmayan feillərin də daxil olduğunu vurğulayır. Alimin fikrincə, dilimizdə SMS tipli (sait+samit+sait) köklər daha çox yayılmışdır. Belə köklərdə saıtlərin hamısı iştirak edir. Ən az təsadüf edilən isə MSS-dən ibarət feil kökləridir. Daha çox MSMM tipli köklər işlənir. Məsələn; dart feili. Belə köklərdə sonuncudan əvvəlki samit əksərən sonor səs, bəzən isə i saıti olur [6,208]. Alim onu da bildirir ki, əsl Azərbaycan sözlərində nəinki iki kar səssizin (samitin) yanaşı gəlməsi mümkün deyil, hətta müxtəlifcinsli iki səssiz də nadir hallarda yanaşı gələ bilər. Bu növ feil köklərində yanaşı işlənən səssizlərdən biri r, digəri t-dır: sürt, ört, yırt, dart və s.

B. Xəlilov sadə feillər sırasına ol, et, elə sözlərini, idi, imiş, isə köməkçi feilləri də aid edir. Doğrudan da, ol, et, elə sözləri mürəkkəb feillərin əmələ gəlməsində, idi, imiş, isə feil formalarının mürəkkəbinin yaranmasında rol oynayır. Buna görə də hər ikisi sadə hesab olunmalıdır.

Düzəltmə feillərin iki cür (ad və feildən düzələn) olduğunu diqqətə çatdıran dilçi-alim Zərifə Budaqova feili sözdüzəltmədə ən çox ismi nitq hissələrindən istifadə olduğunu bildirir.

Bəzi alimlər düzəltmə kökdən bəhs edərkən onların təkcə müasir vəziyyətini deyil, tarixini də əsas tuturlar. Ağla(maq), güləş(mək) , ayır(maq) ,dinlə(mək) tipli feilləri düzəltmə hesab edirlər. Zərifə xanım qeyd edir ki, bu fikirlə razılaşmaq olmaz. Belə ki, düzəltmə əsasda müstəqil söz şəkildə olan canlı kök, müasir dildə yaşayan və məlum feildüzəldici şəkilçi olur. Müasir dildə əsasları tərkib hissələrinə parçalanmayan feillər düzəltmə olmayan, yaxud parçalanmayan feillər adlanır [6, 209].

Alim sözdüzəldici şəkilçiləri üç yerə ayırır: 1) qeyri-məhsuldar morfemlər– sözdə ayrılan, lakin hal-hazırda yeni söz yaratmayanlar. Məsələn: qavra(maq) feilindəki ra şəkilçisi tarixən feildüzəldici element olmuşdur, indi isə bu şəkilçi vasitəsilə yeni söz düzəlir; 2) az məhsuldar morfemlər **-a//-ə** şəkilçisi ilə bir neçə feil (tixamaq, sanamaq) əmələ gəlir; 3) məhsuldar sözdüzəldici morfemlər. Bu şəkilçilər fəal şəkildə yeni sözlər yaradır. Düzəltmə feillər ad və ya feildən əmələ gəlir. Alimin fikrincə, feildən əmələ gəlmiş feillər ismi nitq hissələrindən düzəldilmiş feillərdən fərqli olaraq təkcə yeni məfhum ifadə etmir, həm də feildə müəyyən bir qrammatik mənanın əmələ gəlməsinə səbəb olur, müxtəlif mənə çalarlıqları yaradır.

Dilçi-alim növ şəkilçilərinin sözdüzəldici, yaxud forma düzəldici olmasının dilçilikdə mübahisə doğurduğunu da qeyd edir. Bu məsələnin mübahisə doğurduğu məqamları bu gün də dilçiliyimizdə görürük. Professor Q.Kazımov “Müasir Azərbaycan dili” (Morfologiya) kitabında qeyd edir ki, son dövrlərdə təsirlik və növ şəkilçiləri feildən feil düzəldən şəkilçilər kimi verilir. O zaman məntiq tələb edir ki, təsirlik və növ anlayışları, təsirlik və növ mənaları feil düzəldicilik sisteminə daxil edilməli, düzəltmə feillərin mənə xüsusiyyəti kim öyrənilməlidir [4,173]. Buradan aydın görürük ki, alim də növ şəkilçilərinin sözdüzəldici olmamasının tərəfdarıdır. Lakin dərslərdə ənənəvi olaraq təsirlik və növ kateqoriyalarını feilin müstəqil kateqoriyası kimi saxlamağı lazım bilir. Professor B.Xəlilov da növ şəkilçilərinin sözdüzəldici şəkilçi kimi verilməsinə qarşıdır. O qeyd edir ki, feilin növ şəkilçiləri sözün leksik mənasında dəyişiklik yaratmır. İşin icrasında iştirak edən qrammatik subyektlərin sayını dəyişir. Bu funksiya da sözdüzəldici şəkilçilərin tələblərinə cavab vermir. B. Xəlilov növ şəkilçilərini sözdüzəldici şəkilçilərlə sözdəyişdirici şəkilçilər arasında orta mövqe tutan formadüzəldici şəkilçilər sırasında verir. Zərifə Budaqova da haqlı olaraq bildirir ki, növ şəkilçiləri yeni lüğəvi mənalı söz əmələ gətirmir. Sözün formalarını əmələ gətirən şəkilçilər nitq hissələrinə qoşulduqları zaman müəyyən qrammatik kateqoriyaya məxsus olan mənaları ifadə edir. Odur ki, bunları (növ, cəm şəkilçilərini) formadüzəldici şəkilçilər adlandırmaq düzgün olar.

Zərifə Budaqova məhsuldar feil düzəldən şəkilçiləri başlıca olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır: **-la², yaxud -la(lə); -la, -lə; -la// -lə**. Bu şəkilçinin çox qədimdən bəri işləndiyini qeyd edir. Sözügedən şəkilçi **da// -də, -lı** şəkildə, yəni dar saitlə də işlənmişdir. Bu şəkilçilərlə işlənən feillər prosesin nəticəsini, adını və ya əlamətini (arzulamaq, sərnləmək, mürğüləmək və s.) , işin tərzini, üsulunu (sıralamaq, geriləmək), işin istiqamətini (qabaqlamaq, irəliləmək və s.), vaxtı (gəcələmək, qışlamaq) və s. bildirir.

Müasir dilimizdə sax-**la**, ağ-**la**, in-**lə**, söy-**lə** tipli feillərin kökü müstəqil şəkildə heç bir məzmun ifadə edə bilmir. Q.Kazımov qeyd edir ki, bu şəkilçilər bədən üzvlərinin, demək olar ki, hamısının adından feil düzəldə bilir: saçlamaq, boğazlamaq, burunlamaq, qulaqlamaq, dişləmək, dırnaqlamaq və s. Professor Ə.Tanrıverdi şəkilçinin etimologiyasından danışarkən qeyd edir ki, bu haqda müxtəlif fikirlər vardır : **-lar// -lər** cəm şəkilçisindən yaranmışdır; isim və sifət düzəldən **-lı** şəkilçisindən törəmişdir ; **-al// -a** feili bağlama şəkilçisinin fonetik dəyişikliyə uğramış variantıdır və s. H.Mirzəzadə bu ehtimalların heç birini qəbul etmir və **-la// -lə** şəkilçisinin ol, elə köməkçi feilləri ilə bağlı olduğunu göstərir [5,274].

-lan// -lən. Türkoloji araşdırmalarda bu şəkilçinin **-la+-n** (qayıdış və məchul növün ünsürü) modeli əsasında düzəldiyi göstərilir. Zərifə xanım bu şəkilçinin prosesin nəticəsini (budaqlanmaq, genişlənmək, çiçəklənmək), prosesin əlamətini (kədərlənmək, tərəvətlənmək), işin alətini (silahlanmaq, yaraqlanmaq), işin tərzini (yellənmək, lovğalanmaq) və s. bildirdiyini qeyd edir. Alim **-la-n, -lə-n** şəkilçiləri ilə -lan şəkilçisini bir-birindən fərqləndirməyin lazımlığını da vurğulayır.

Dilçi-alim məhsuldar feil düzəldən şəkilçilər sırasında **-laş², -lat², -landır², -laşdır², -ilda⁴, -al², --ış⁴, -ıq// -x// -ık, -uq, -ük// -x, --an// -qan// qun** və s. şəkilçiləri nümunə göstərir. Qeyri-məhsuldar şəkilçilər sırasına **-aş: -xul, -uz, -ırğa, -na-nə, -xa** və s. şəkilçiləri aid edir.

Azərbaycan dilində mürəkkəb feillərin qruplaşdırılması ilə bağlı fikir müxtəlifliyinə rast gəlinir. H. Mirzəzadə yazılı abidələrin dilində rast gəlinən mürəkkəb feilləri iki qrupa ayırır:

köməkçi feillərlə düzələnələr (hər iki tərəfi Azərbaycan sözü olan feil: qan eyləmək, ah eyləmək; birinci tərəfi alınma söz olan feil- qiyamət eyləmək, aşıq olmaq); müstəqil feillərlə düzələn mürəkkəb feillər (yana durmaq, tökə qalmaq) [7,131-137]

M. Hüseyinzadənin fikrincə, mürəkkəb feillər dörd yerə bölünür:

1. **ol, et**, elə kimi qismən müstəqil, qismən də köməkçi feillər isim və bəzən də sifətdən sonra işlənməklə mürəkkəb feil əmələ gətirir. Məsələn: hazır ol, daxil et, şad olar və s.;

2. müstəqil mənalı feillər isimlərdən sonra işlənməklə mürəkkəb feil əmələ gətirir. Belə mürəkkəb feillərin hər iki komponenti (ad və feil hissəsi) eyni kökə malik olur; ov ovlamaq, quş quşlamaq və s.

3. **-ib⁴** şəkilçili feili bağlama ilə təsriflənən feil birləşərək mürəkkəb feil əmələ gətirir. (bəzənib-düzənmək, vurub-çatmaq və s.)

4. mürəkkəb feillərin böyük bir qismi leksik səciyyəsinə görə frazeologizmlərdən ibarətdir. başa çıxmaq, dilə düşmək və s. [8.142-145].

Professor Q. Kazımov mürəkkəb feillərin müxtəlif sözlərin məna və qrammatik cəhətdən birləşərək bir məna ifadə etməsi nəticəsində yarandığını bildirir. Qeyd edir ki. mürəkkəb feillər feillərin feillərlə və müxtəlif nitq hissələrinin feillərlə birləşməsi nəticəsində əmələ gəlir [4,174].

Türkoloqların əksəriyyəti (A.N. Kononov, V.V.Reşetov, A.Q.Qulamov, Z.Budaqova, S.Cəfərov və b.) ad və köməkçi feillərin, həm də feili bağlama ilə müstəqil (və ya köməkçi) feilin birləşməsindən əmələ gələn feilləri mürəkkəb feil adlandırırırlar [3,181].

Professor Zərifə Budaqova Azərbaycan dilçiliyində mürəkkəb feillərin öyrənilməsində qarışıqlığın nəzərə çarpdığını qeyd edir. Bunu onunla əlaqələndirir ki, analitik dillərdə mürəkkəb sözlə söz birləşməsinin sərhədi tam müəyyən deyildir. Bundan əlavə, hər bir konkret dildə mürəkkəb feilin müəyyən quruluş əlamətləri vardır. Zərifə xanım göstərir ki, ad+etmək və ya olmaq köməkçi feilindən ibarət birləşmələrin hansı morfoloji kateqoriyaya aid olması mübahisəli məsələdir. Əksər dilçilər bu qəbil feilləri mürəkkəb, bəziləri isə tərkibi hesab edirlər. Belə feillərin nə üçün mürəkkəb feil olmamasının səbəbi göstərilir.

Zərifə xanım etmək və ya olmaq feillərinin yanaşdığı sözün lüğəvi mənası ilə bağlı müxtəlif mənalı feillər düzəltdiyini bildirir. Bu mürəkkəb feillər öz leksik-semantik təbiətinə görə şəkilçili sintetik feillərə yaxındır. Odur ki, bunlar leksemlərdir. Bu feillərin tərkibində iki ünsür-ad, köməkçi feil var və birinci söz qeyri-müəyyən təsirlik halda çıxış edir. Etmək, olmaq feilləri müstəqil mənada çox az işlənir, daha çox köməkçi feil kimi çıxış edir [6,216].

Alim qeyd edir ki, **ad+vur, çıx, ver, aç, at** və s. feillərinin birindən ibarət birləşmələrin mürəkkəb feil olub-olmaması da mübahisəlidir. Bəzi dilçilər bunları mürəkkəb, bəziləri sabit birləşmə hesab edir. Hətta bəziləri “xüsusi vəziyyətdə olan semantik birləşmələr” adlandırırırlar. Zərifə xanım bu fikirlə razılaşmır və bildirir ki, belə feillər müəyyən dərəcədə öz mənasını saxlasaydı, onda onlar tərkib əmələ gətirməz, sərbəst söz birləşməsi olaraq qalardı. Alim bu fikirlə də razılaşmır ki, sabit söz birləşmələrinin ad hissəsi analitik (mürəkkəb) feillərdən fərqli olaraq, hər cür addan ibarət ola bilər. Alim sabit söz birləşmələrinin mürəkkəb feilə daxil etməyin doğru olmaması ilə əlaqədar gətirilən dəlilləri təkzib edir. Müəllif sabit birləşmələrin hamısını mürəkkəb sözə aid etmir və bildirir ki, bunların bir qismi cümləyə ekvivalentdir, bir qismi, həqiqətən, söz birləşmələridir, üçüncü bir qismi isə leksik vahidlərdir (məs: səs vermək). Ancaq sonuncu tiptən olanları mürəkkəb feillərə aid etmək lazım gəlir. Müəllif getməli, gedəsi, getmiş, gedəcək və ol(maq) feilindən ibarət birləşmələri mürəkkəb hesab etmir. Bunları sintaktik birləşmələr adlandırır və qeyd edir ki, belə birləşmələrdə ol feili işləndiyi feili sifətə yeni məna vermir, yaxud onunla birlikdə yeni mənalı söz yaratmır. Bunlar da bu və ya digər səbəb üzündən danışanın işi icra etmək məcburiyyətində qaldığı ifadə edilir.

Alim **-a//ə** şəkilçili feillə bil(mək) feilindən yarananları tərkibi feillərə aid edir, tərz birləşmələrini də tərkibi feillərin bir növü kimi göstərir. Zərifə xanım idi, imişdən ibarət olan formaların da uzun müddət mürəkkəb feil hesab edildiyini qeyd edir. Alim bu fikirlə də razılaşmır. O bildirir ki, mürəkkəb sözün ikinci komponenti birləşmədən xaricdə müstəqil və ya yarım-müstəqil) mənaya malik feillərdən ibarət olur. İdi, imişin isə ayrılıqda müstəqil mənası yoxdur. Ola bilər ki, dilimizin müəyyən inkişaf mərhələsində bu hissəciklər müstəqil mənalı feillər

olub . Amma müasir dilimizdə bunlar bağlama vəzifəsində işlənilir. Buna görə də belə birləşməli feilləri mürəkkəb hesab etmək düzgün deyil.

Müəllif “**mürəkkəb feil**”, “**tərkibi feil**” və bəzən də “**analitik feil**” terminlərinin işlənməsinə də fikir bildirir. Qeyd edir ki, yaza bilmək, oxumağa başlamaq, gedəsi olmaq tipli birləşmələr üçün analitik feillər, gəlir idi, yazır imiş – üçün tərkibi feillər, həll etmək, məğlub olmaq, səs salmaq kimi leksemlər üçün isə mürəkkəb feillər terminini işlətmək məqsədəuyğundur [6,223].

Müəllif mürəkkəb feilləri aşağıdakı kimi səciyyələndirir:

- 1.mürəkkəb feillər iki və ya daha artıq sözün leksik və qrammatik qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır.
- 2.mürəkkəb feilin tərkibində birinci komponent, əsasən, qrammatik dəyişikliyə uğramır.
- 3.mürəkkəb feilin birinci komponenti müxtəlif nitq hissələri ilə ifadə oluna bilər: hücum etmək (isim), gəlib çıxmaq (feil) və s.

Müəllifin fikrincə, mürəkkəb feil tərkibində iki sözün olması və hər birinin müstəqil vurğuya malik olması, tərkibində müxtəlif nitq hissələrinin olması, tərkibindəki sözlərdən birinin ilk mənasını itirməsi, birləşmədən xaricdə tərkib hissələrinin öz müstəqilliyini saxlaması, bir cümlə üzvü vəzifəsində çıxış etməsi, ikinci tərəfin sözdəyişdirici əlamətləri qəbul etməsi, quruluş-semantik cəhətdən sabitliyi ilə səciyyələnilir. Alim mürəkkəb feillərin, əsasən, analitik üsulla düzəldiyini qeyd edir və birinci tərəfin nitq hissələrinə görə müxtəlifliyinə uyğun olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

1.İsim, sifət, əvəzlilik, məsdər və ya zərf ilə təsriflənən feildən ibarət olan mürəkkəb feillər: ad qoymaq, özünə gəlmək, amansız olmaq və s. Belə feillər dilimizdə olduqca çoxdur. Bunların əksəriyyəti eyni zamanda frazeoloji ifadələrdir;

2. adla müstəqil mənalı feildən ibarət olan mürəkkəb feillər. Belə feilləri daxili obyektli feillər adlandırırlar. Daxili obyektli feillər adlıq halda olan ismin bir qrup feillərlə yanaşması yolu ilə düzəlir. Belə mürəkkəb feillərin bir qisminə feil özündən əvvəl gələn ismin kökündən düzəlir: ov ovlamaq, ütü ütüləmək, su sulamaq və s.

Müəllif bir məqamı da qeyd edir ki, daxili obyektli feillərdən danışarkən bir məsələni unutmamaq lazımdır ki, eyni kökdən əmələ gəlmiş isim və feil cümlədə yanaşı gələn zaman hər zaman mürəkkəb feil əmələ gətirmir.

3.Feili bağlama ilə təsriflənən feildən ibarət olan mürəkkəb feillərin əsas leksik mənası feili bağlamada ifadə olunur. Təsriflənən feil isə feili bağlamadakı işin son nöqtəyə çatmasını (gedib çatmaq, gəlib çıxmaq), hərəkətin istiqamətini (qayıdıb gəlmək) və digər qrammatik mənalara ifadə edir. Müəllif tərkiblərindəki təsriflənən feilin köməkçi və ya müstəqil mənalı olmasını nəzərə alaraq feili bağlama ilə təsriflənən feildən ibarət mürəkkəb feilləri iki növə ayırır:

1. Feili bağlama ilə köməkçi feildən ibarət olanlar;
2. feili bağlama ilə müstəqil mənalı feildən ibarət olanlar.

Feili bağlama ilə köməkçi feildən ibarət olan mürəkkəb feillərin tərkibinə **-ib⁴//-yib⁴** və **-a²//-ya²** şəkilçili feili bağlama və gəlmək, getmək və ya çıxmaq köməkçi feildən biri daxil olur.

Feili bağlama ilə müstəqil mənalı feildən ibarət olan mürəkkəb feillər ifadə etdikləri mənalara görə aşağıdakı növlərə ayrılır:

1. Hərəkətin son nöqtəyə çatdığını bildiren mürəkkəb feillər (gəlib çatmaq, gedib çatmaq);
2. Hərəkətin istiqamətini göstərən mürəkkəb feillər **-ib²//-yib²** şəkilçili feili bağlamalar əksərən getmək və ya gəlmək, qismən də başqa feillərlə yanaşı gələrək, hərəkətin danışıqna və ya danışandan başqa tərəfə yönəldiyini ifadə edən mürəkkəb feillər əmələ gətirir. Məsələn: dönüb gəlmək, keçib gəlmək, çıxıb getmək və s. Müəllif qeyd edir ki, belə leksik birləşmələrdəki feili bağlamaları tərzi-hərəkət zərfliyi kimi götürə bilmirik, çünki bunlarda feili bağlama yanaşdığı feillə həm leksik, həm də qrammatik cəhətdən sıx əlaqəyə girib, bütöv bir məna ifadə edir. Zərifə xanım bunu da nəzərə çatdırır ki, hərəkətin danışıqna və ya danışandan başqa tərəfə doğru istiqamətini göstərən mürəkkəb feillərin bəzində feili bağlama öz leksik mənasını itirir.
3. Hal-vəziyyətin əlamət və tərzini ifadə edən mürəkkəb feillərin birinci tərəfi **-ib⁴//-yib⁴** şəkilçili feili bağlamadan ibarət olur. Bu növ mürəkkəb feillərdə fikir daha obrazlı və

qüvvətli şəkildə ifadə olunur. Məsələn: bəzənib-düzənmək, qışqırmaq-bağırmaq, aşmaq-daşmaq və s.

Ümumiyyətlə, feil nitq hissələri içərisində orijinal və maraqlı bir nitq hissəsidir. Görkəmli türkoloq Zərifə Budaqova da feilin bu xüsusiyyətlərini öz elmi yaradıcılığında yetərinə təhlil etmişdir. Alimin təkcə feilin quruluşca növləri deyil, feilin lüğəvi məna növləri, tərz kateqoriyası, feilin zaman və şəkilləri haqqında elmi mülahizələri də maraqlı doğurur və bu gün bizim kimi gənc tədqiqatçılar üçün mənəvi rolunu oynayır.

Elmi yeniliyi: Məqalədə feilin quruluşca növləri haqqında müxtəlif dilçilərin, əsasən də, professor Zərifə Budaqovanın elmi mülahizələri araşdırılır və təhlil olunur.

Tətbiqi əhəmiyyəti: mühazirə və seminar məşğələlərində istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Xəlilov B. Ə. Azərbaycan dilində təkhecalı feillərin əsasında duran ilkin köklərin fonoloq-semantic inkişafı (müqayisəli-tarixi istiqamətdə), Bakı: Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, 1995, 80 s.
2. Həsənova G. Feil zamanlarının müqayisəli tipologiyası. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 194 s.
3. Xəlilov B. Ə. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası (II hissə), Bakı: Nurlan, 2007, 351 s.
4. Kazımov Q. Ş. Müasir Azərbaycan dili. Morfolojiya. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 398 s.
5. Tanrıverdi Ə. V. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası, Bakı: Elm və təhsil, 2010, 458 s.
6. Müasir Azərbaycan dili (II cild) Morfolojiya. Bakı: Elm, 1980, 509 s.
7. Mirzəzadə H.İ. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı: Maarif, 1990, 163 s.
8. Hüseynzadə M.H. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Maarif, 1973, 357 s.

РЕЗЮМЕ

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ КОММЕНТИРОВАНИЕ СТРОЕНИЯ ГЛАГОЛОВ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ЗАРИФЫ БУДАГОВОЙ

Мехдиева М.Б.

Ключевые слова: *простой глагол, составной глагол, сложный глагол, вспомогательные глаголы.*

В статье выражено отношение к различным взглядам на строение глаголов в тюркологической лингвистике. Рассмотрены доводы ученого-лингвиста Зарифы Будаговой, отражающие её мнение о строении глаголов. Особо комментируются типичные качества сложных глаголов.

SUMMARY

THE LINGUISTIC EXPLANATION OF STRUCTURAL FORMS OF VERB IN ZARIFA BUDAGOVA'S SCIENTIFIC HERITAGE

Mehdiyeva M.B.

Key words: *simple verb, derived verb, compound verb, auxiliary verb.*

Comments to the different conceptions about structural forms of verb in turkological linguistics, scientist-linguist Zarifa Budagova's wide, scientific-philological lectures about structural forms of verb were represented in this article. Especially, characteristic features of compound verbs were explained in detail.

Daxil olma tarixi: İlk variant 26.02.2016
Son variant 27.09.2016